

# Tang Hanedanı'nın Türk Topraklarını Hâkimiyet Altına Alma Çabaları \*

Gülnar Kara\*\*

## Öz

VII. Yüzyılın ortası Çin'de Tang Hanedanı'nın dış politikasının en güçlü olduğu dönem idi. Tang Hanedanı imparatorları, özellikle imparator Taizong bir dizi önemli siyasi adımlar atarak Çin'in Merkezî Asya'daki varlığını pekiştirmek için çaba sarf etmiştir. Bu sırada uzun yıllar süren kıtlık ve salgın hastalıklar, kendi aralarındaki iç çekişmeler ve bağlı olduğu kavimlerin ayaklanmaları neticesinde Türk Kağanlığının zayıf düşmesi de Tang hükümdarlarının işini hayli kolaylaştırmış oldu. Türk Kağanlarını birer birer yenilgiye uğratan Çin devleti, işgal politikasını başarılı şekilde uygulamak için konar-göçer kavimlerin topraklarında ve Çin'in sınır bölgelerinde “boyunduruk altındaki vilâyetler” (ji-mi zhou) adıyla idarî birimler kurmuştur. Bu konuda Türkiye'de ayrıntılı bir araştırma bulunmamaktadır. Bu çalışmada, “Tang Hanedanı Tarihi” (I, II) isimli kaynaklarda kaydedilmiş bilgiler ışığında büyük bölümü Türk topraklarında tesis edildiği iddia edilen bu idarî birimlerin kuruluş maksatları, önemi ve neticeleri ele alınacaktır.

## Anahtar Kelimeler

Türk Kağanlığı, Tang Hanedanı, “boyunduruk altındaki vilâyetler”, Xie-li Kağan, ji-mi zhou.

\* Geliş Tarihi: 02 Temmuz 2016 - Kabul Tarihi: 13 Temmuz 2016

\*\* Yrd. Doç. Dr., Bitlis Eren Üniversitesi, Fen-Edebiyat, Tarih Bölümü,  
gulnarkara06@gmail.com

## Giriş

630-680 yıllar arasındaki dönem Türkler için önemli bir tarihtir. Birçok araştırmacıya göre bu dönemde Doğu Türk Kağanlığı varlığını yitirmişti. Araştırmacılar, genel olarak Doğu Türk Kağanlığını iki döneme bölmektedirler: I. Göktürk Kağanlığı (552-630); II. Göktürk Kağanlığı (682-742). Arada kalan yaklaşık 50 senelik bir dönem Türk Kağanlığının fetret dönemi idi ve Çin Devleti için Türkler önemli bir tehlike arz etmiyordu, yani İ. Kafesoğlu'nun (2001: 169) belirttiği gibi "...Göktürklerin istiklallerini kaybettiği bir matem devresi olmuştur". Kağanlığın güç kaybetmesinin etkili unsurları olarak uzun yıllar süren kıtlık ve salgın hastalıklar, iç çekişmeler, yeteneksiz yönetim olarak görsek de diğer taraftan Çin Devleti'nin nifak sokma ve kısıktırma politikalarının da bunda büyük payı vardır. 400 yıllık parçalanmışlığa son vererek merkezî devlet kuran Sui Hanedanı ve bu mirası devam ettiren Tang Hanedanı'nın siyasî tarihine göz attığımızda dış politikalarının önemli ölçüde Türklere yoğunlaştığını gözlemlemekteyiz. Kuzeydeki güçlü komşularını yatıştırmak, Çin Devleti için hayati önem taşıyordu. Çünkü Türklerin tutumu yalnızca Çin iç politikasına sürekli bir etkide bulunmakla kalmıyor, hanedanın varlığını bile tehdit ediyordu (Liu Mau-tsai 2006: 513). Türk Kağanlığının Çin Devleti karşısında güç kaybetmeye başlamasını fırsat bilen Tang Hanedanı, üstünlüklerini korumak için türlü yollara başvurmuştur. Bunun gerçekleştirilmesi için genelde tedip seferleri (zhen-fa)<sup>1</sup> ve "kenar bölgeleri yatıştırma" (an-bian) yöntemleri kullanmıştır. Tedip seferleri olarak örneğin, Doğu Türkleri ve diğer ülkelere karşı savaşlar ve o dönemde vuku bulan bazı isyanların bastırılmasını söyleyebiliriz. "Kenar bölgelerin yatıştırılması" yöntemi ise, işgal edilmiş topraklarda eyâletler ve vilâyetlerin kurulması, yerli kavimlerin liderlerinin tayin edilmesi, isyancı kabilelerin sınır bölgeleri ve Çin'in iç bölgelerine yerleştirilmesidir. "Kenar bölgelerin yatıştırılması" politikası neticesinde Türklerin yaşadığı arazilerde, kısmen de Çin'in iç bölgelerinde "boyunduruk altındaki bölgeler" (ji-mi zhou)<sup>2</sup> adı altında idarî birimler tesis edilmiştir. Bu tür birimlerin oluşturulması bölgenin benimsenmesinde, ayrıca orada güçlü bir Çin etkisinin yapılmasında önemli bir aşama olmuştur. Göktürkler tarihi hakkında önemli araştırmaları bulunan Ahmet Taşağıl, "Gök-Türkler" çalışmasının ikinci kitabında (2014: 221-288) "boyunduruk altındaki bölgeler" üzerinde özel olarak durmasa da Türklerin Xie-li Kağan'ın yenilgisinden sonraki vaziyeti ve Tang Hanedanı'nın teslim olan Türkleri yerleştirme, Türklerin toprakla-

rını idarî bölgelere bölme politikası konusunda dikkate şayan bilgiler sunmaktadır. Bizim maksadımız da “Eski Tang Tarihi” ve “Yeni Tang Tarihi”nin coğrafya bölümlerindeki bilgilerden yararlanmak suretiyle bu meseleyi daha ayrıntılı bir şekilde irdelemektir. Türklerin öz topraklarıyla birlikte onlara bağlı Sirtarduşlar, Uygurlar, Tuyuhunlar, Batı Bölgelerindeki şehir-devletlerin arazilerinde de benzer vilâyetler ve Tutukluklar<sup>3</sup> kurulmuştur, ancak çok fazla dağılmamak maksadıyla bu çalışmada onlara değinilmeyecektir.

### **Sui ve Tang Hanedanı'nın Türk Kağanlığı İle İlişkileri ve Kağanlığın Zayıflamasındaki Rolü**

Çin'de merkezi devlet kurma girişimleri Sui Hanedanı (581-618) döneminde<sup>4</sup> başlamıştı ve başarılı da olmuştu. Bu dönemde Doğu Türklerinin<sup>5</sup> topraklarında kıtlık ve salgın hastalığın baş göstermesinden dolayı hayvanları ve adamlarının çoğunluğunu kaybetmeleri,<sup>6</sup> onları Gobi Çölü'nün güneyine, yani Çin sınırlarına yakın göç etmeye zorlamıştır. Sui imparatoru Wen-di'nin dediği gibi:

“...Gök Tanrısı onları bizim silahlarımızın altına sürdü, bu onlara gökyüzünün verdiği en büyük cezadır. Bu yüzden şimdi onlara [Türlere] karşı bir şeyler yapmanın tam zamanı. Bu iş için komutanları seçtim, askerleri topladım, yeterli erzak sağladım, silahları hazır hale getirdim. Güçlü askerlerim bütün güçleriyle kinini göstermek, yüksek rütbeli düşmanların kafalarını kesmek, barbar reislerinin sırtını kamçulamak için sabırsızlanıyorlar...” (Sui Shu 1994, 84: 1867).

Doğu Türklerinin zayıflaması, Sui Devleti'nin de güçlenmesine olanak sağlamıştır. “Sui Tarihi”ne göre, Sui imparatoru Wen-di tahta çıkınca Türklerle aşağılayıcı şekilde muamele etmeye başlamış ve bundan dolayı Doğu Türkler ona karşı kin beslemişlerdir (Sui Shu 1994, 84: 1865). Türkler, Sui Hanedanı'na karşı ayaklanmış olan asî komutanlara destek vererek Çin sınırlarına akınlar yapmaya başlamışlardır. Ayrıca Doğu Türklerin kağanı İşbara'nın<sup>7</sup> (Sha-bolüe) eşi, Sui Hanedanı'nın yıktığı Kuzey Zhou Hanedanı imparatorunun kızı olduğundan<sup>8</sup> eşinin kışkırtmaları, kağanın Çin'e yaptığı saldırıların diğer bir sebebi olmuştur (Sui Shu 1994, 84: 1865-66). 583 yılında henüz arası bozulmamış olan İşbara ve A-bo Kağan,<sup>9</sup> Çin ordusuna karşı birlikte savaşmışlardır (Sui Shu 1994, 84: 1867). Ancak daha sonra İşbara Kağanla arası açılan A-bo, diğer akrabaları ile birlikte Batı Türklerine gidince, İşbara Kağan, Sui Hanedanı ile iyi geçinmek için çaba sarf etmek

zorunda kalmıştır. Batı ve Doğu Türk Kağanlığının ikisi de Sui Hanedanı'na elçiler göndererek kendi taraflarına çekmeye çalışsalar da imparator her iki tarafın da ricasını kabul etmemişti (Sui Shu 1994, 84: 1868). Sonunda Sui Hanedanı'na az da olsa yakınlaşmayı başaran İşbara Kağan olmuştur. 583 yılında A-bo Kağan'ı destekleyen Batı Türk kağanı Da-tou'un tehditleri ve doğuda Kitanlar'dan gelen tehlikeden korktuğu için İşbara Kağan, Sui Hanedanı'na tekrar elçi göndererek, halkıyla birlikte Gobi Çölü'nün güneyine, Çin sınırlarına yakın yerleşmek için izin istemiştir. Çin imparatoru buna izin vererek ona destek olunması için ferman vermiştir (Sui Shu 1994, 84: 1869). Fermana Türklerin kıyafet ve saç stillerinin de Çin geleneklerine uygun olması istenmişti, ancak kağan bunu kabul etmemiştir (Sui Shu 1994, 84: 1870). Böylece Türklerin Çin'in iç bölgelerine yerleşmesi bu dönemlerde başlamış oldu. 585 yılında İşbara Kağan öldükten sonra yerine geçen küçük kardeşi Chu-luo-hou Kağan, Çin ordusunun da desteğiyle batıya sefere çıkmış ve A-bo Kağan'ı esir almıştır. Çin imparatoru, esir kağanın öldürülmesine izin vermediyse de (Sui Shu 1994, 84: 1871) bundan sonraki adımlarında Doğu Türklerinin arasına da nifak sokmak için tüm yolları denediği görülmektedir. 588 yılında vefat eden Chu-luo-hou Kağan'ın yerine İşbara'nın oğlu Du-lan Kağan geçmiş, Türk geleneklerinde olduğu gibi babasının ve amcasının da eşi olan Çinli prensesle evlenmiştir.<sup>10</sup> Ancak kendisinin de mensup olduğu Zhou Hanedanının mahvolmasında sorumlu tuttuğu Sui Hanedanı'na kinini bir türlü bastıramayan Çinli prenses, A-bo Kağan esir düştükten sonra onun yerine geçen Ni-li Kağanla<sup>11</sup> gizli şekilde irtibat kurmaya başlamıştır. Çin kaynakları prensesin niyetinin ne olduğunu açıkça söylemese de, Batı Türklerinin yardımı ile Sui Hanedanı'nı yıkmak olduğu düşünülebilir. Bu durum Çin Devleti'ni tedirgin etmiş olmalı ki sonunda prensese iftiralar atarak onun Du-lan Kağan tarafından öldürülmesine sebep olmuştur. Bunun için de Chu-luo-hou Kağan'ın oğlu Jan-gan'ı (diğer adı Tu-li Kağan) kullanmışlardır (Sui Shu 1994, 84: 1872). Tüm iftira olayını Jan-gan'ın yardımıyla yaptıktan sonra Sui Hanedanı, Doğu Türklerin arasını daha da bozmak için Jan-gan'ı saraydan prensesle evlendirerek zengin düğün hediyeleri sunmuştur (597).<sup>12</sup> Jan-gan Kağan evlendikten sonra ordugâhını güneye, Du-jin Dağı'nın eteğine taşımıştır. Bu durum büyük kağan olan Du-lan Kağan'ı öfkelenmiştir, onun 599 yılında Jan-gan Kağan'a saldırmasına, tüm kardeşleri ve yeğenleri öldürülmesine yol açmıştır. Kendisi ise, ailesiyle birlikte Çin sarayına kaçmıştır<sup>13</sup> (Sui Shu 1994,

84: 1872). Bundan sonraki ismi Qi-min Kağan<sup>14</sup> olmuştur. Du-lan Kağan saldırılarına devam edince Qi-min Kağan, Sarı Nehrin güneyindeki Xia ve Sheng vilâyetleri arasındaki bölgeye taşınmıştır. Bu durum, Doğu Türklerinin Qi-min Kağan'a bağlı boylarının Çin'in iç bölgelerine yerleşmeye başlamasının ikinci dalgası idi. Qi-min Kağan'ın Batı Türkleri ile de arası iyi değildi. Onun defalarca Batı Türk kağanı Da-tou ile çarpıştığı kaynaklarda bildirilmiştir (Sui Shu 1994, 84: 1873). Artık zaman Türklerin lehine işlemiyordu. 599 yılında Du-lan'ın bir tebaası tarafından öldürülmesi üzerine Doğu Türklerin yönetimi bir müddet sonra Çin'in desteğini alan Qi-min Kağan'a geçmiştir. Qi-min Kağan bu dönemdeki Sui imparatoru Yang-di'ye yazdığı mektubunda:

“ ... beni Büyük Kağan tahtına çıkardınız. Mahvolmaktan kurtulan Türkler geri gelerek, hepsi benim halkım oldu... Size yürekten müteşekkirim. Artık sınırda yaşayan Türklerin kağanı değilim, siz Majestelerinizin tebaasıyım!”

demekle beraber mektubun devamında İşbara Kağan'ın reddettiği halkının Çin tarzında kıyafetler giymesi ve saçlarını topuz yapması için izin istiyordu (Sui Shu 1994, 84: 1874). Kağanın teklifini bu sefer imparator kabul etmemiş, fakat Qi-min'e bağlı 3.500 kabile reisini sarayda ağırlayıp, onlara 200.000 parça ipek hediye ederek memnun etmeye çalışmıştır (Sui Shu 1994, 84: 1875). Bu sırada Batı Türklerinde de durum pek iyi görünmüyordu. A-bo Kağan'ın yerine geçen Ni-li Kağan, Tölesler'in saldırısına uğrayıp yenilgiye uğramış, Da-tou Kağan ise, Qi-min Kağan'a yenilerek Tuhunlar'a kaçmıştı. Böylece Çin Devleti'nin Türklerin arasına nifak sokma politikası başarıyla sonuçlanmış oldu. Ancak 609 yılında Qi-min Kağan öldükten sonra onun yerine oğlu Shi-bi Kağan'ın<sup>15</sup> geçmesiyle durum tekrar değişmişti. Onun sürekli sınırlara akınlar yapması babasından farklı politika izlediğini gösteriyordu.

Sui Hanedanı'nın sonlarına doğru Çin devletinde karışıklıklar meydana gelmişti ve çok sayıda Çinli, Türklerin tebaası olmuştu (Jiu Tang Shu 1975,194/a: 5153). Sui Hanedanı'na karşı ayaklanarak, onu devirdikten sonra Tang Hanedanı'nın kurucusu olan Gao-zu<sup>16</sup> da tahta çıktığında (618) Sui Hanedanı'nı yıkmak için Türklerden yardım almıştı. Bundan dolayı bu dönemde Doğu Türklerinin kağanı olan Shi-bi'ye bol hediyeler takdim etse de, Çin kaynaklarının bildirdiğine göre, Türkler gittikçe kibirli olmaya baş-

lamıştı ve küstahça davranıyorlardı. Sık sık sınırlara akınlar düzenleyerek yeni imparatorun huzurunu kaçıyordu. Shi-bi Kağan öldükten sonra yerine geçen kardeşleri sırasıyla Chu-luo Kağan ve Xie-li Kağan<sup>17</sup> dönemlerinde de birkaç defa barış anlaşması yapılmasına rağmen, ülkede huzuru sağlamak kolay olmuyordu. Türk Kağanları asi komutanlara da yardımda bulunarak Çin'in birleşmesine engel olmaktaydı. Çin kaynaklarının da belirttiği gibi, Xie-li Kağan babası ve ağabeyinden kalan güçlü orduya güvenerek Çin'i ele geçirme emelleri güdüyordu. Birçok Çinli komutan birer birer Türklerle teslim olarak, Türklerden kağan unvanını almışlardır (Jiu Tang Shu 1975,194/a: 5153). Türkler giderek güçleniyordu ve yeni kurulmuş Tang Hanedanı için büyük tehdit oluşturmaya başlamıştı. Ancak Türklerin kendi arasında sürekli devam eden anlaşmazlıklar bu durumu kendi lehlerine çevirmeye izin vermiyordu. 626 yılında babası Gao-zu'yu devre dışı bırakarak Tang Hanedanı'nın başına Tai-zong geçmiştir. O sırada onun önünde Merkezî Asya'yı fethetmek gibi büyük ölçüde planları var mıydı bilinmez, çünkü ta 628 yılına kadar Tai-zong, kendi küçük devletini sarmış olan iç problemleri çözmeye ve sınır güvenliğini sağlamaya odaklanmış gibiydi. 627 yılında Xie-li Kağan'a bağlı kabilelerin isyan etmesi, ülkesinde kıtlık ve huzursuzluğun baş göstermesi, Xie-li Kağan'ın kendi akrabaları ile arasının açılması, Tang Hanedanı'nın yeni hükümdarına güçlü rakipleri olan Türk Kağanlığını yıkmak için uygun fırsat yaratmıştır. İmparator Tai-zong'un güvenilir komutanlarından biri olan Li Jing, Türklerin zayıf ve güçlü taraflarını iyi bildiği için gizlice adamlar göndererek onların arasındaki anlaşmazlığı daha da körüklemiştir. Bunun neticesinde daha önce Xie-li Kağan'a bağlı olan bazı kabile reisleri halkıyla birlikte Çin'e teslim olmuşlardır. Uzun mücadelelerden sonra etrafında kimse kalmayan Xie-li Kağan, yakalanarak Çin sarayına teslim edilmiştir. Bu, imparator Tai-zong'un Türklere karşı kazandığı ilk büyük zafer idi. İmparator buna çok sevinmişti ve bütün imparatorlukta genel af ilan ederek, halka beş gün boyunca şarap ikram edilmesini emir vermiştir.<sup>18</sup> 630 yılında Tai-zong, kabile liderlerinin huzurunda Tian Ke-han, yani Gök Kağanı unvanını alarak kendisinin Türkler üzerindeki egemenliğini resmî olarak kabul ettirmiş oldu.<sup>19</sup>

Doğu Türk Kağanlığında kargaşa hâkim iken, Batı Türklerinde de durum bundan farklı değildi. Çinli üst düzey memurlardan birinin:

“Türkler başlangıçta tek devletti. İkiye bölündü ve birbirlerine düşman iki devlet oldular. Onlarca yıl boyunca her sene birbirleriyle savaştılar, ancak biri diğerini yok edemedi...” (Sui Shu 1994, 84: 1877)

demesi Türk Kağanlığının zayıflamasının önemli sebeplerinden birinin onların kendi aralarındaki düşmanlık olduğunu gösteriyor. Tabii bu anlaşmazlık Çin tarafından daha da körükleniyordu. Batı ve Doğu Türkleri kendi kağanlığı içinde taht kavgasına tutuşmuşlardı, birbirleriyle durmadan dalaşıyorlardı. Batı Türklerinin Kağanı Chu-luo Kağan,<sup>20</sup> Çin Devleti'nin de kışkırtmasıyla kendi amcası She-gui'nin saldırısı neticesinde Çin sarayına teslim olmaya mecbur olmuştur.<sup>21</sup> Daha sonra da burada ona düşmanlık besleyen Doğu Türklerin Kağanı Shi-bi'nin ısrarı üzerine öldürülmüştür<sup>22</sup> (620). Batı Türklerinin başına geçen She-gui Kağan öldükten sonra onun yerine geçen küçük kardeşi Tong Yabgu<sup>23</sup> da o dönem Doğu Türklerinin Kağanı olan Xie-li Kağanla anlaşamamıştı. İki arasında sık sık savaşlar oluyordu. Çin Devleti'nin bilerek Batı Türklerini desteklemesi ve dönürlük vaatlerinde bulunması, iki kağanlığın düşmanlığını daha da derinleştirmişti.<sup>24</sup> Diğer taraftan Xie-li Kağan'ın kendi yeğeni Tu-li Kağanla<sup>25</sup> da arası açıldı. Tu-li Kağan yanında birkaç akrabası ve halkıyla Tang Hanedanı'na bağlılığını bildirmişti. Türk Kağanlıklarını zayıflatan diğer bir husus da, onlara bağlı olan kavimlerin başkaldırıları idi. Her iki Kağanlık da güçlü oldukları dönemde birçok kavmi itaati altına almışlardı. Wu-sunlar'ın eski topraklarına ordugâh kuran Batı Türk Kağanlığı,<sup>26</sup> Karluk, Türgiş, Chu-yue, Chu-mi, Tölesler'in çeşitli boyları ve Batı Bölgelerindeki şehir devletleri egemenliği altına almıştı. Doğu Türk Kağanlığı'na Sirtarduş, Uygur, Karluklar'ın bir kısmı ve Kırgızlar itaat ediyorlardı.<sup>27</sup> Ancak kağanların keyfi yönetimi, ağır vergiler ve kendi aralarındaki kavgalar, tabii olan kavimlerin başkaldırılarına sebebiyet vermiştir.

### **Türk Topraklarında Kurulan “Boyunduruk Altındaki Vilâyetler”**

Kurnaz politikalarıyla Türkleri zapt etmiş olan Tang Hanedanı'nın bundan sonraki maksadı bu zaferini sağlamlaştırmak oldu. Bağlılık bildiren Türkleri “iyi niyetli” yerleşim politikalarıyla sakinleştirmeye çaba gösteren Tang Hanedanı onların büyük çoğunluğunu Çin'in kuzey sınırlarında oluşturulmuş vilâyetlere yerleştirmiştir. Bundaki amaç, Çin'e bağlılığını bildirmemiş Türk kabileleri ve Çin arasında tampon bir bölge oluşturmak, gelecek muhtemel saldırılardan korunmaktır. “Yeni Tang Tarihi” nin “Coğrafya” (di-li) bölümü,

“Eski Tang Tarihi” ve “Yeni Tang Tarihi”nin Türkler hakkındaki müstakil bölümlerinde verilen bilgilerde Türklerin topraklarında “boyunduruk altındaki vilâyetlerin” kurulmasının Xie-li Kağan'ın yenilgisiyle başladığı görülmektedir (Jiu Tang Shu 1975, 194/a.b; Xin Tang Shu 1975, 215/a.b; Xin Tang Shu 1975, 43/b). “Yeni Tang Tarihi”nin “Coğrafya” bölümünde (Xin Tang Shu 1975, 43/b: 1119) şöyle denmektedir:

“Tang [Hanedanı] kurulurken önceleri dört taraftaki Çinli olmayan kavimlerle (sı yi) ilişkilerde huzur yoktu, ancak Tai-zong, Türkleri zapt ettikten sonra kuzey ve batı, güney ve doğuda Çinli olmayan yabancılar yavaş yavaş Çin'e bağlandılar. Böylece, bu kavimlerin topraklarında vilâyetler ve kazalar kuruldu. Daha kalabalık [kabileler] için Tutukluklar (du-du-fu) kuruldu. Boy liderleri, Tutuk<sup>28</sup> (du-du) ve vilâyet yöneticileri (sı-shi) olarak tayin edildiler. Hepsi de bu [makamı] miras olarak bırakabiliyordu...”

Çin'in iç bölgelerine yerleştirilen Türklerin sayısı ise, oldukça azdı ve dağınık biçimdeydi. Tai-zong'un tesis ettiği 10 askerî eyâlette (dao) Türklerin 3 eyâlete yerleştirildiği görülüyor. Bunlar: Guan-nei,<sup>29</sup> He-bei,<sup>30</sup> ve Long-you<sup>31</sup> eyâletleriydi. “Yeni Tang Tarihi”nin verdiği bilgilere göre, Guan-nei eyâletine bağlı Türkler, Uygurlar, Tangutlar, Tuyuhunlardan 29 Tutukluk ve 90 vilâyet tesis edilmiştir. He-bei eyâletine bağlı Türklerin diğer kabileleri ile Xi, Kitan, Mo-he, teslim olan Sogdlar (Hu) ve Korelileri içine alan 14 Tutukluk, 46 vilâyet kurulmuştur. Türklerin diğer kabileleri, Uygur, Tangut, Tuyuhunlar ve Kuça, Hoten, Karaşar, Kaşgar, teslim olan Sogdlar ve ayrıca Batı Bölgelerindeki 16 devlet için Long-you eyâleti ihdas edilerek 51 Tutukluk, 198 vilâyete bölünmüştür<sup>32</sup> (Xin Tang Shu 1975, 43/b: 1119). Bu bilgilerden ihdas edilen idarî birimlere kabilelerin karışık yerleştirildiği açıkça görülmektedir. Daha sonra metinde sadece Türkler (tu-jue) için Guan-nei eyâletinde 19 vilâyet, 5 Tutukluk, He-bei eyâletinde 2 vilâyet, Long-you eyâletinde 3 vilâyet, 27 Tutukluk olduğu bildirilmektedir (Xin Tang Shu, bölüm. 43/b:1119-1129). Bundan yola çıkarak bu üç eyâlette toplam 24 vilâyet, 32 Tutukluk olduğu görülmektedir.

Yukarıda bahsi geçen Tutukluklar (du-du-fu) ve vilâyetler (zhou)<sup>33</sup> dışında daha sonra askerî valilikler (du-hu-fu) de kurulmuştur. Askerî valilikler, Çin'in sınır bölgelerinde ve yabancıların Çinlilerden daha yoğun yaşadığı vilâyetlerde kurulmuştur. Du-hu-fular, düşmanların saldırıları ve isyan ih-



timalinin olduğu en tehlikeli bölgeler idi. Çoğunlukla du-hu-fular, askerî ve demografik durum göz önünde bulundurularak oluşturuluyordu, yönetimin güçlü olduğu bölgelerde sınırları oldukça genişliyordu, yönetimin zayıf olduğu yerlerde ise daralıyordu. Birçok du-hu-fu, isimleri aynı kalmakla beraber sınır boyunca yer değiştiriyordu. En önemli askerî valilikler: Gobi'de bulunan Chan-yu Askerî Valiliği, Doğu Türkistan ve Orta Asya'nın bir kısmını içine alan An-xi Askerî Valiliği, Uygur bölgesinde bulunan Beiding Askerî Valiliği idi. Her iki müessesenin de yetkisi aynı olduğu için bu idarî birlik bazen du-du-fu, bazen de du-hu-fu olarak adlandırılmıştır. Her iki makama da Qin Wanglar (親王), yani imparator ailesiyle kan bağı olan Prenslere seçiliyordu ve onlar bu vilâyetleri başkentten temsilcileri aracılığıyla yönetiyorlardı (Rybakov 2009: 445). Askerî valilerin (du-hu), tüm Çinli olmayan halkları birleştirici (tong) yönetim gerçekleştirmesi gerekiyordu, sadık olanları avutması ve ümit vermeleri, ihanet edenlere karşı tedip seferleri düzenlemesi, layık olanların terfi ettirilmesi ve suçlu olanları da cezalandırması, bununla birlikte askerî valiliğinin tüm meseleleri ile ilgilenmesi gerekiyordu (Rybakov 2009: 454). Askerî valiliklerin sürekli yer değiştirmesi, isim değiştirmesi ve bazen tasfiye edilerek tekrar kurulmaları bu idarî birimlerin faaliyetlerini takip etmeyi zorlaştırmaktadır. “Yeni Tang Tarihi”nde (Xin Tang Shu 1975, 43/b:1119) “boyunduruk altındaki vilâyetlere” yerleştirilenlerin belli bir miktarda vergi (gong-fu) ödedikleri yazıyorsa da bunun sadece kâğıt üzerinde olduğu varsayılabilir, çünkü Çin vesikalarının hiçbirinde bağlılığını bildirenlerin ne kadar vergi ödediği konusunda bilgi bulunmamaktadır. Aşağıda Türkler için oluşturulan söz konusu vilâyetler ve Tutukluklar hakkında bilgi vermeye çalışacağız.

### **Xie-li Kağan'ın kabileleri için kurulan idarî birimler:**

Xie-li Kağan yenilgiye uğradıktan sonra tebaasının bir bölümü Xie-yan-tolar'a (Sirtarduş), bir bölümü Batı Bölgeleri topraklarına kaçmıştı. “Eski Tang Tarihi”ne inancak olursak yine de bunların Tang Hanedanı'na teslim olanları da hayli kalabalıktı (Jiu Tang Shu 1975, 194/a:5162).

Xie-li Kağan yakalandıktan sonra ona bağlı kabilelerin yerleştirilmesi meselesi ortaya çıkmıştır. İmparator bunu çözmek için meclisi topladığında devlet ricalinin görüşleri ikiye ayrılmıştır. Bazıları Türklerin Çin'i uzun süre huzursuz ettiğini ve bundan dolayı Gökyüzü tarafından yok edildiklerini söylemekle beraber teslim olanların nüfus listesine kaydedilmesi, bunların Yan vilâyeti

(Yan-zhou) ve Yu vilâyetindeki (Yu-zhou) boş bölgelere yerleştirilmesini, tarım ve dokumacılık öğretilmesini, böylece milyonlarca “barbarın” Çin vatanına dönüştürülmesini önermişlerdir. Bu sayede Çin’de nüfusun artacağını ve Çöl’ün kuzeyindeki bölgenin sonunda boşalacağını öne sürmüşlerdir. Bazıları da Türkleri Sarı Irmağın güneyine yerleştirmenin çok tehlikeli olacağını, onların birkaç senede sayısı çoğalınca ülkeyi felakete sürükleyebileceğini söylemişlerdir. Sonunda devlet ricalinden Wen-yan-bo’nun tavsiyesi ile imparator Tai-zong, kuzey sınırında Yu vilâyetinden Ling vilâyetine kadar Shun, Yu, Hua ve Chang vilâyeti Tutukluğu adında dört idarî bölge oluşturmuştur. Bununla birlikte Xie-li Kağan’ın topraklarını 6 vilâyete bölerek solda Ding-xiang Tutukluğu (du-du-fu), sağda Yun-zhong Tutukluğu ihdas edilmiştir (Jiu Tang Shu 1975, 194/a:5163; Xin Tang Shu 1975, 43/b:1120). “Eski Tang Tarihi”-ne göre, bu iki Tutukluktaki toplam 9 vilâyete 7.150 insan yerleştirilmiştir (Malyavkin 1989: 17, tablo.1). Tang Hanedanı tarafına geçen saygın kabile reislerine sânggün (jiang-jun) ve saray muhafızları sânggünü (lang-jiang-jun) unvanları verilmiştir, ayrıca yüzden fazla bey de imparator sarayında 5. derece ve üstü memuriyet rütbelerine sahip olmuşlardır, binlerce aile de Chang-an’a yerleşmiştir (Jiu Tang Shu 1975, 194/a: 5163).

### **Ding-xiang Tutukluğu dört vilâyetten oluşmaktaydı:**

A-de vilâyeti: A-shi-de boyu yerleştirilmiştir; Zhi-zhi vilâyeti: Zhi-zhi boyu yerleştirilmiştir, Su-nong vilâyeti: Su-nong boyu yerleştirilmiştir; Ba-yan vilâyeti: Ba-yan boyu yerleştirilmiştir (Xin Tang Shu 1975, 43/b: 1120).

### **Yun-zhong Tutukluğu ise beş vilâyetten oluşmaktaydı:**

She-li vilâyeti: She-li boyu yerleştirilmiştir; A-shi-na vilâyeti: Aşina boyu yerleştirilmiştir; Chuo vilâyeti: Chuo boyu yerleştirilmiştir; Sibi vilâyeti: Sibi boyu yerleştirilmiştir; Bai-deng vilâyeti: Bai-deng boyu yerleştirilmiştir (Xin Tang Shu 1975, 43/b:1120).

### **Tu-li Kağan’ın topraklarında kurulan idarî birimler:**

629 yılında daha önce Xie-li Kağanla birlikte Çin sınırlarına akınlar yapan Tu-li Kağan onunla arası açıldıktan sonra imparator Tai-zong’un tarafına geçmişti. İmparator ona Sağ muhafız alayı ulu sânggünü (you-wei da jiang-jun) rütbesi ve Bei-ping Prensi unvanı takdim etmiştir. Ancak imparator Tai-zong, onu Kağan ilan etmeyeceğini de açıklamış ve bu kararını şöyle izah etmişti:

“Büyükbaban Qi-min dize getirildiğinde Sui [Hanedanı] onu yeniden [Kağan] ilân etmişti. Ama o, bu iyiliği dikkate almadı ve karşılığını vermedi. Üstelik baban Shi-pi, Sui [Hanedanı'nın] düşmanı oldu. Şimdi sen zor duruma düştün ve bağlılığını bildirmek için bana geldin. Ama ben seni Kağan ilân etmiyorum, çünkü geçmişteki hataları bir uyarı olarak görüyorum. Ben, Çin'in huzura kavuşmasını ve [bununla birlikte] senin soyunun da ortadan kalkmamasını istiyorum. Bu nedenle seni Tutuk (du-du) ilân ediyorum...” (Jiu Tang Shu 1975, 194/a:5161).

Maiyetindekiler Shun vilâyeti ve Yu vilâyeti bölgelerine yerleştirilmişti ve kendisine tımar olarak 700 aile bağlanmıştı (Togan vd. 2006: 176). Tu-li Kağan'a bağlı topraklarda Shun vilâyeti Tutukluğu kurulmuştu, buna dört vilâyet bağlıydı: Shun vilâyeti, Yu zhou vilâyeti, Hua vilâyeti, Chang vilâyeti (Xin Tang Shu 1975, 43/b:1125).

### **Che-bi Kağan'ın kabileleri için kurulan idarî birimler:**

Bu zat, Xie-li Kağan döneminde Küçük Kağan unvanını taşıyordu ve Aşına soyundan gelmekteydi. Xie-li Kağan yenilgiye uğrayıp, Çin'e esir düştükten sonra Doğu Türkleri onu Büyük Kağan olarak tahta çıkarmak istediler. Ancak bu sırada onların topraklarında Sirtarduşlar kendilerinden birini kağan ilân ettiklerinden dolayı buna cesaret edemedi ve kendi halkıyla Sirtarduşlar'a dahil olmuştur. Sonradan Sirtarduşlar'ın onu öldürmeye teşebbüs etmesiyle eski yurduna kaçarak kendini Che-bi Kağan ilân etmiştir. Yönetiminde 30.000 deneyimli askeri bulunan Che-bi Kağan, batıda Karlukları, kuzeyde Kırgızları kendine tabî etmiştir. Sirtarduşlar, Tang Hanedanı'na yenildikten sonra Che-bi Kağan oğlunu imparatora göndererek dostane ilişkiler kurmayı düşündüğü, fakat sonra bundan vazgeçtiği anlaşılıyor. 649'lar da İmparator Tai-zong da ona karşı Uygurlar ve Bugutları kışkırtarak Çin askerleri ile birlikte kağana hücum etmesini sağlamıştır. Ona tabî beylerin bir kısmı Çin'e teslim olarak kağanı terk edince yenilgiye uğrayan Che-bi Kağan da esir düşmüştür. Bu sırada vefat eden Tai-zong'un yerine geçmiş olan oğlu imparator Gao-zong, Che-bi Kağan'ın kendisine Chang-an şehrinde ikametgâh tahsis ederek, halkını Ötüken Dağına yerleştirmiş, Langshan Tutuğu ihdas etmiştir (Jiu Tang Shu 1975, 194/a: 5165). “Eski Tang Tarihi”nde bahsedilmeyen diğer vilâyet hakkında “Yeni Tang Tarihi” bilgi vermektedir (Xin Tang Shu 1975, 43/b: 1121).

Lang-shan vilâyeti, Karlukların sağ kabileleri topraklarında Yong-hui saltanat devresinin 1. yılında (650) kurulmuştur. İlk başta Tutukluk olarak ihdas edilen bu idarî birim, 658 yılında lağvedilerek sadece vilâyet olarak kalmıştı, daha sonra An-bei Askerî Valiliğine bağlanmıştır (Xin Tang Shu, 1975, 43/b: 1121).

Hun-he vilâyeti, Yong-hui saltanat devresinin 4. yılında (654) Che-bi Kağan'a bağlı Karlukların sol taraf kabileleri için Ötüken (Wu-de-jian) Dağı'nda kurulmuştur. (Xin Tang Shu, 1975, 43/b: 1121)

### **Che-bi Kağan'ın oğlu Ze-man-tuo'nun halkı için kurulan vilâyet:**

“Eski Tang Tarihi”nde Che-bi Kağan'ın büyük oğlu Ze-man-tuo'nun Bas-mıl boyunun başında olduğu bildirilmektedir. Che-bi Kağan, yenilmeden önce bir oğlunu saraya huzura yollamıştı<sup>34</sup> ve Tai-zong onu saray muhafız garnizonu sol sānggünü olarak tayin etmiş, onunla birlikte gelen halkı için Xin-li vilâyetini tesis etmişti (Jiu Tang Shu, 1975,194/a: 5165). Che-bi Kağan'ın oğlu Ze-man-tuo kabilelerinin topraklarında Zhen-guan saltanat devresinin 23. yılında (649) Xin-li vilâyeti kurulmuştur. Kaynağımız ilk başta bunun Tutukluk olarak ihdas edildiğini, sonra onun lağvedilerek tek bir vilâyet kaldığını bildirmektedir. Ancak bunun ne zaman gerçekleştiği hakkında bir bilgi bulunmamaktadır (Xin Tang Shu, 1975, 43/b: 1121).

Büyük ihtimal bu vilâyetler, Türklerin kendi topraklarında değil, Çin sınırına yakın yerlere kurulmuştu ve bağlılığını bildirenler oraya yerleştirilmişti. Ayrıca burada vilâyetlerin Karluklar için kurulduğu açıkça belirtilmektedir ki bunlar Che-bi Kağan'ın kendine tabî kıldığı kabilelerden biriydi. Ancak metinde kağana tabî olan diğer Kırgız kabilelerinden hiç bahsedilmemiştir.<sup>35</sup> Bağlılık bildirenlerin sayısı hakkında da kaynağımızın hiç bilgi vermesi onların çok fazla olmadığını düşündürmektedir.

### **Aşina He-lu'ya bağlı topraklarda kurulmuş idarî birimler:**

Doğu Türkler zapt edildikten sonra Batı Türklerine de sıra gelmişti. İstemi Kağan'ın beşinci kuşaktan torunu olan Aşina He-lu oldukça büyük topraklara hükmetmekteydi. Talas Vadisinde ikamet etmekte olan kağana Chu-yue, Chu-mi, Karluk, beş Nu-shi-bi ve beş Du-lu kabilesi bağlı idiler. Sonraları Batı Bölgelerinin çeşitli beylerini kendine bağladığı görülmektedir. Çin ile giriştiği mücadelede kendi akrabaları olan Aşina Bu-zhen ve Aşina Mi-she'nin de Çin'e yardım etmeleriyle yenilgiye uğramış ve esir düşmüştür.

Zhen-guan saltanat devresinin 23. yılında (649) Aşina He-lu'nun topraklarında 2 askerî valilik (du-hu-fu) ve ona bağlı 8 Tutukluk (du-du-fu) kurulmuştur. Türklerin egemenliği altındaki türlü Huların (Soğd) topraklarında ise vilâyetler kurulmuştur. Bu idarî birimler An-xi Askerî Valiliğine bağlı idi (Xin Tang Shu, 1975, 43/b: 1130). Bu iki askerî valilik şunlardır:

Meng-chi Askerî Valiliği (du-hu-fu).

Kun-ling Askerî Valiliği (du-hu-fu).

Kun-ling Askerî Valiliği'nin yönetimi Aşina Mi-she'ye, Meng-chi Askerî Valiliği'nin yönetimi de Aşina Bu-zheng'e verilmiştir (Xin Tang Shu, 1975, 215/b: 6064). Adı geçen iki askerî valiliğin kaynağında An-xi Askerî Valiliği'ne bağlı olarak gösterilmesi aslında bunun düzmece olduğunu düşündürmektedir.

Türk Kağanlığı dağıldıktan sonra onların topraklarını ele geçirmeye teşebbüs eden Sirtarduşlar'ın hareketleri de başarısız olmuştur. İki defa Çin ordusu tarafından tarumar edilince siyasî etkisini kaybetmişlerdir. Sirtarduşlar'ı alt ettikten sonra imparator Tai-zong, diğer Töles kabilelerini yok etmeyi planlamıştı, ama buna gerek kalmadan 646 yılında Tölesler kendileri gelecek teslim olmuşlardır. Aynı yıl Töleslerin 11 boyu<sup>36</sup> dilekçeyle bağlılıklarını bildirerek, imparatorun Kağan unvanını kullanmasını rica etmişlerdir. Töleslerden bağlılık bildirmeye gelenlerin sayısı da birkaç bini bulmuştur. İmparator buna çok sevinmiş, hatta bu hadiseyi ebedileştirmek için beş dizden oluşan şiir yazarak, bu şiiri bir taşın üzerine kazıtmıştır.<sup>37</sup>

## **Sonuç:**

Türk Kağanlığının iç çekişmelere fırsat vermesi, Doğu ve Batı olarak bölünerek birbirleriyle çatışması, dışarıya karşı bir bütünlük arz edememesi, Çin karşısında üstünlüğünü kaybetmesinin başlıca sebepleridir. Çin de bu durumdan yararlanmakta gecikmemiş, Türk Kağanlığının bazı topraklarını ele geçirmiştir. Ele geçirmekle de kalmayıp Türklerin bir daha güçlenmesine fırsat vermemek için bu topraklarda idarî bölgeler kurarak farklı kabileleri karışık yerleştirmeye çabalamıştır. Ji-mi vilâyetlerinin kurulma maksadı ve neticeleri hakkında araştırmacılar arasında görüş birliği yoktur. Bu konuda çalışma yapanların çoğu Rus araştırmacılarıdır. Bunlardan biri olan Ganiyev (2014: 76-85), Tai-zong'un Türklerin topraklarında “boyunduruk altındaki vilâyetler” kurmasını onun Çin ve Türk kültürünü birleştirmeye

yönelik politikasının bir parçası olarak görmektedir. Popova (1999: 189) ise, bu idarî birimlerin kurulmasının Tang Hanedanı'nın genişleme politikasını hayata geçirmesi için gerekli olduğunu, yani bu vilâyetlerin bir nevi üs görevi gördüğünü iddia etmektedir. Yine de Tang Hanedanı tarafından ji-mi vilâyetlerinin (ji-mi zhou) kurulması, Han Hanedanı devrinde de olduğu gibi Çin tarafından tek taraflı olarak yapılan bir hareket olduğunu görmekteyiz. “Yeni Tang Tarihi”nde (43/b), “Eski Tang Tarihi”nde (38.bölüm) verilen bilgilerden farklı olarak Türklerin topraklarında “kurulmuş” idarî birimlerin sayısı fazla gösterilmiştir. “Tang Tarihi” müellifleri, bu vilâyetler ve Tutuklukları göçebe veya yerleşik, küçük veya kabileler konfederasyonu, yani gelişimi farklı evrelerde olan tüm halkların topraklarında “kurulmuş” olarak aktarmaktadır. Ayrıca, bu idarî birimlerin ve yerleştirilen kabilelerin sadece ismi dışında ayrıntılı bilgilerin verilmemesi de dikkat çekmektedir. İki kitabın arasındaki çelişki ister istemez bu bilgilerin doğruluğu konusunda kuşku uyandırmaktadır.

Bazı yerlerde bağlılık bildirenler bağımsızlıklarını tamamıyla kaybetse de, merkezden uzaklaştıkça sözde bağlılık şeklini alıyordu. Ayrıca “boyunduruk altındaki vilâyetlerde” sık-sık ayaklanmalar da boy gösteriyordu. 639'da Tu-li Kağan'ın kardeşi Jie-she-shuai'in<sup>38</sup> imparator Tai-zong'un sarayına saldırması, sarayın Türkleri Çin topraklarına yakın yerleştirme politikasını gözden geçirmesine sebep olmuştu. Saray erkânının bu politikanın hiç de uygun olmadığını söylemesi üzerine Çin imparatoru onların tekrar kuzeye yerleştirilmesi için emir vermiştir. Hatta imparator Tai-zong, Xie-li Kağan'ın akrabalarından olan Aşina Si-mo'yu kağan ilan ederek halkıyla birlikte tekrar kuzeye taşınmasını istemiştir (Jiu Tang Shu 1975, 194/a: 5163). 679'da “boyunduruk altındaki vilâyet”lerden 24'ünün A-shi-de Wen-fu ve Fengchi liderliğindeki boyların isyanına destek vermeleri de bu kurulan idarî bölgelerin güvenilirliğinin zayıf olduğunu gözler önüne sermektedir (Jiu Tang Shu 1975, 194/a: 5166). “Yeni Tang Tarihi”nde (43/b) bağlılık bildiren Türklerin sayısının da az miktarda kaydedilmesi veya hiç verilmemesi Türk kabilelerinin büyük çoğunluğunun Tang Hanedanı'nın egemenliğini kabul etmediklerini göstermektedir. İmparator Tai-zong öldükten sonra ardılları onun iskân politikasını devam ettirdiyse de eskisi gibi etkili olamamışlardır. 683 yılında dağılmış olan Türk boylarını bir araya getirerek II. Göktürk Kağanlığı'nı kuran Kutlug Kağan'ın kardeşi Bögü Çor'un Türklerin yerleştirildiği Feng, Sheng, Ling, Xia, Shuo, Dai vilâyetleri ve Chan-yu Askerî Valiliği'nin

topraklarının geri verilmesini talep etmesi (Jiu Tang Shu 1975,194/a: 5168) ve Çin'in de bunu kabul etmek zorunda kalması bu politikanın etkilerinin azalmasına iyi bir örnektir. Bütün bunlar Tang Hanedanı'nın Türk Kağanlığının topraklarında idarî birimler tesis etmesinin genel olarak kâğıt üzerinde kaldığını ve bunun sadece Tang sarayının Çin Devleti'nin gücü ve teşkilatlanma rolüne dikkat çekmek için kayıtlara geçirmiş olabileceğini düşündürmektedir.

Bu çalışma sırasında incelediğimiz Tang devri kaynaklarından “Yeni Tang Tarihi”nde (43/b), “Eski Tang Tarihi”nde (38.bölüm) verilen bilgilerden farklı olarak Türklerin topraklarında “kurulmuş” idarî birimlerin sayısı daha fazla gösterilmiştir. “Tang Tarihi” müellifleri, bu vilâyetler ve Tutuklukları göçebe veya yerleşik, küçük veya kabileler konfederasyonu, yani gelişimi farklı evrelerde olan tüm halkların topraklarında “kurulmuş” olarak aktarmaktadır. Ayrıca, bu idarî birimlerin ve yerleştirilen kabilelerin sadece ismi dışında ayrıntılı bilgilerin verilmemesi de dikkat çekmektedir. İki kitabın arasındaki çelişki ister istemez bu bilgilerin doğruluğu konusunda kuşku uyandırmaktadır. Yani, “boyunduruk altındaki vilâyetler” sisteminin yalnızca Tang Hanedanı'nın iç bölgelerine yerleştirilmiş kabileler veya çok yakınındakiler için geçerli olduğunu düşündürmektedir.

## Açıklamalar

- <sup>1</sup> Tedip seferleri olarak, Merkezî Çin'in dışında kalan tüm devletlere ve göçebe kabilelere veya daha önce topraklarında askerî valilikler ve ji-mi fu-zhou vilâyetleri kurulan ve buna karşı isyan eden Çin'in himayesinde olan halklara karşı cezalandırmak amacıyla yapılan askerî harekâtları söyleyebiliriz.
- <sup>2</sup> Çince'de ji-mi zhou imleriyle verilen bu idarî müessesenin ismi ilk defa “Tarihî Hatıralar”da (Shi Ji, juan. 25 [http://www.guoxue.com/shibu/24shi/shiji/sj\\_025.htm](http://www.guoxue.com/shibu/24shi/shiji/sj_025.htm)) karşımıza çıkmaktadır (Erişim Tarihi:10.04.2016). Çince sözlüklerde “gem vurmak, zapt etmek, tutmak” olarak çevirilir. İki kelime-den oluşmaktadır, “ji-“gem vurmak”; mi-“büyükbaş hayvana gem vurmak” anlamına gelir. Çin araştırmacıları “ji-mi” hakkında sıkça bahsediyorlarsa da bu müessesenin kuruluş maksadı ve Tang Hanedanı için önemi konusunda hiçbir bilgi vermiyorlar. Pulleyblank, (1952: 324) “Protected prefectures” diye çevirmiştir. Liu Mau-tsai (1958/b: 582, Anm. 769) ise bu kelime için “Präfekturen für unterworfenen Barbaren” diye açıklama yapmaktadır. Buradan gördüğümüz gibi batılı araştırmacılar “imparatorluğun himayesi altındaki tabi topraklar” olarak çevirmektedirler. Araştırmacıların çoğu bu

sistemin “barbarları” zapt etmek için kurulmuş olduğunu bildirmektedir. Ancak burada zapt etmekten daha çok “Çinli olmayan yabancıları egemenlik altına almak için uygun koşullar sağlamak” demek daha doğru olacak gibi. Bundan dolayı “boyunduruk altındaki vilâyetler” diye tercüme edilmiştir.

<sup>3</sup> Çince de du-du-fu (都督府) imiyle verilen bu sözcüğü Tutukluk olarak çevirmek uygun bulunmuştur. Tutukluk, birkaç vilâyetin askerî bakımdan birleşmesi ve bir askerî valiye tabi olmasıdır. Resmî olarak sivil yönetim, askerî yönetimden bağımsızdı, ancak genelde her iki makamı bir askerî vali işgal ediyordu. Du-du veya du-du-fular'ın üçte ikisi ilk başta sınır bölgelerde bulunmaktaydı. Ancak daha sonra devletin stratejik önemi olan iç bölgelerinde de kurulmaya başladı (Rybakov 2009: 444).

<sup>4</sup> Çinlileşmiş Xian-bi kökenli bu hanedan, Çin'de parçalanmışlığa son vererek merkezî devlet kurmuştur. Daha sonra iç isyanların neticesinde yerini Türk Kağanlarının da desteğini alan diğer bir Xian-bi kökenli Tang Hanedanına bıraktı.

<sup>5</sup> Bu sırada Türk Kağanlığı henüz birbirine düşman iki devlet olarak bölünmemişti. Ancak Çin kaynaklarında kuzey sınırlarda toprakları bulunan Türk kabilelerinden Kuzey Türkleri olarak bahsediliyorsa, daha batıda Çin'e biraz uzak kalan Türkler hakkında Batı Türkleri diye bildirilir.

<sup>6</sup> Sui imparatorunun bu konuda “Onların topraklarında felaketler görülmeye başlayalı 12 yıl geçti... Geçen sene dört mevsim yağmur da, kar da yağmadı, nehirler kurudu, (her yeri) çekirge bastı, bitkiler ve ağaçların kökleri yandı, insanlar ve hayvanların yarısı açlık ve salgın hastalıklardan öldü, eski toprakları yaşanmaz hale geldi; bundan dolayı Çölün güneyine göç ettiler.” demesi Türklerin başına gelen felaketin ne denli büyük olduğunu göstermektedir (Sui Shu 1994, 84: 1867).

<sup>7</sup> Çin kaynaklarında ismi Sha-bo-lüe (diğer ismi Aşına She-tu) olarak geçen bu şahıs, Ke-luo (Kara) Kağan'ın oğlu idi ve 581-587 yılları arasında hüküm sürmüştür. Taspar (Ta-bo) Kağan öldükten sonra Da-luo-bian (A-bo) ve An-luo'nun taht kavgalarının neticesinde An-luo tahttan vazgeçerek, iktidarı ona devretmişti. Uzun süre hem Çin, hem Batı Türkleri ile mücadele ettikten sonra, çareyi Çin Devleti ile barışmakta bulmuştu. Öldükten sonra yerine kardeşi Chu-luo-hou Kağan geçti (Sui Shu 1994, 84: 1865-1870).

<sup>8</sup> Önceden Ta-bo Kağan ile evlendirilen Kuzey Zhou Hanedanı imparator ailesinin kızı olan Qian-jin (Bin Altın) Prenses'tir. Ailesi Sui Hanedanı tarafından yok edildiğinden dolayı onlara kin besliyordu ve İşbara Kağanı Sui Hanedanı'na saldırması için kışkırtıyordu (Sui Shu 1994, 84: 1865-1866).

<sup>9</sup> Mukan Kağan'ın oğlu ve ismi Da-luo-bian'dır. Ta-bo Kağan öldükten sonra



- ülkenin ileri gelenleri onu tahta çıkartmak istedi, ancak annesi aşağı sınıftan olmasından dolayı Türklerin çoğu buna karşı çıktı ve annesi asil bir aileden gelen Ta-bo'nun oğlu An-luo'yu tahta çıkardı. Da-luo-bian huzursuzluk çıkarınca, An-luo tahtı amcası İşbara'ya bıraktı. İşbara Kağan, Da-luo-bian'a A-bo Kağan unvanı verdi ise de aradaki küskünlük derinleşti ve düşmanlığa dönüştü. A-po Kağan, Batı Türklerine sığındı. Türk Kağanlığın asıl bölünmesi bu olayla başlamaktadır (Sui Shu 1994, 84: 1865).
- <sup>10</sup> Ta-bo Kağan ve Sha-bo-lue Kağan'ın da karısı olan Prenses Qian-jin'dir (anlamı: Bin Altın).
- <sup>11</sup> Bu şahıs hakkında Çin kaynakları ayrıntılı bilgi vermiyor. Sadece A-bo Kağan esir düştükten sonra halkın onun yerine kağan kaldırdığı bilgisi mevcuttur (Sui Shu 1994, 84: 1876).
- <sup>12</sup> “Sui Tarihi”nde Çin imparatorunun zengin düğün hediyesi vermesinin amacı Doğu Türklerinin arasında nifak sokmak olduğu yazılmıştır. Birbiri ardına karşılıklı gönderilen elçilerin sayısı da 370'ı bulmuştu (Sui Shu 1994, 84: 1872). Maksat, diğer Türk Kağanlarını kıskandırmak ve birbirine düşmesi sağlamaktı.
- <sup>13</sup> Çin imparatorunun Türklerin arasında nifak sokma faaliyetleri başarılı oldu. Du-lan Kağan Çin imparatorunun Jan-gan'a daha çok ilgi göstermesine çok öfkelenmişti ve “Ben Ulu Kağan olmamama rağmen bana Jan-gan'dan daha kötü muamele ediliyor” diye tepki göstermişti (Sui Shu 1994, 84: 1872).
- <sup>14</sup> Çin sarayına geldikten sonra ona Yi-li-zhen-dou Qi-min Kağan unvanı verildi. Çince “Akı ve iradesi güçlü” anlamına gelmektedir (Sui Shu 1994, 84: 1872).
- <sup>15</sup> Shi-bi Kağan döneminde Türkler oldukça güçlenmişlerdi. Sui Hanedanı'na başkaldıran asi komutanlar Kağan'ın huzurunda birer vassaldı ve Türklerden kağan unvanı alıyordu (Sui Shu 1994, 84: 1875). Shi-bi Kağan, ayaklananlardan biri ve sonra Tang Hanedanı'nın kurucusu olacak Li Yuan'a (Gao-zu) 2.000 süvari, 1.000 at vererek Sui Hanedanı'nı devirmesine yardım etmişti (Jiu Tang Shu 1975, 194/a: 5153).
- <sup>16</sup> Daha önce Sui Hanedanı'nın komutanlarından biri olan Li Yuan (Gao-zu), ülkede çıkan karışıklıktan yararlanarak 617'de Sui Hanedanı'nın başkentini ele geçirmiş ve 618'de kendini imparator ilan etmişti. 626'da büyük oğlu Li Shi-min (Tai-zong), onu kendi lehine tahttan feragat etmeye mecbur etti.
- <sup>17</sup> Xie-li Kağan, Qi-min Kağan'ın üçüncü oğlu ve Mo-he-du Şad unvanı taşıyordu. Otağı Wu-yuan'ın kuzeyinde bulunuyordu Chu-luo Kağan öldükten sonra tahta geçmiştir (620-630). Tang Hanedanı'nın en çok başını ağrıtan şahsiyetlerden idi. Sürekli Çin sınırlarına akın ediyordu. 630'da Çin komutanı tarafından yeğeni Sha-bo-lue'nin çadırında esir alındı ve başkente gönde-

rildi. 634'te Tang Hanedanı'nda esir olarak öldü (Jiu Tang Shu 1975,194/a: 5155-5159). Ya. Biçurin (1951: 247), ismini Hieli olarak okudu ise M. Mori (1971: 270) kağanın ismini İllig (İlig) olarak okumuştur. Bu ismin okunuş şekilleri için ayrıca bkz. (Togan vd. 2006: 105-108). Xie-li Kağan, konumuz için oldukça önemli şahsiyetlerden biridir. Çünkü ancak Xie-li Kağan yenildikten sonra Tang Hanedanı, diğer kabileler ve Batı Bölgelerini fethetme planlarını hayata geçirilebildi.

<sup>18</sup> Bu haberi alınca İmparator Tai-zong çok sevinerek kendine ziyarete gelen saraylıya Tang Hanedanı'nın kuruluşunun başında ölen imparator, yani babasının halkı düşünerek Türklere hizmet etmek zorunda kaldığını, bu durumu düşünerek kalbi ağrıdığını ve huzur bulamadığını, şimdi ise geçmişteki utancın silindiğini anlatmıştı (Jiu Tang Shu, juan 67 [http://www.guoxue.com/shibu/24shi/oldtangsu/jts\\_071.htm](http://www.guoxue.com/shibu/24shi/oldtangsu/jts_071.htm); Xin Tang Shu, juan. 93, Li Jing'in biyografisi, [http://www.guoxue.com/shibu/24shi/newtangsu/xts\\_106.htm](http://www.guoxue.com/shibu/24shi/newtangsu/xts_106.htm) (Erişim Tarihi: 10.04. 2016)

<sup>19</sup> “Eski Tang Tarihi”nde bu konuda şöyle denilmektedir: “(630 yılının) yazında 4. ayda Ding-you gününde (2. gün) imparator Shun-tian Kapısında geldi ve kumandanlar galibiyeti bildirmek için Xie-li Kağan'ı getirdiler. O günden itibaren Kuzey-batıdaki Çinli olmayan kavimlerin tümü imparatorun Gök Kağanı (Tian Ke-han) unvanını kullanmasını istediler. Böylece imparator onların liderlerine hitaben yazıları ve tayin mektuplarında eşzamanlı olarak bu unvanı da kullandı” (Jiu Tang Shu, juan. 3, [http://www.guoxue.com/shibu/24shi/oldtangsu/jts\\_003.htm](http://www.guoxue.com/shibu/24shi/oldtangsu/jts_003.htm) 10.04.2016). Ganiyev (2014: 79), Tai-zong'un bu unvanı 639'a kadar kullandığını ve sonra Aşina Si-mo'ya devrettiğini söylüyorsa da Çin kaynaklarında bunu ispat eden bir bilgi bulunmamaktadır. “Eski Tang Tarihi”nde imparatorun 639'da Aşina Si-mo'yu Türklerin kağanı tayin ettiği ve kağanın da otağını Sui-yang'da kurduğu bildirilmiştir. Ancak Gök Kağanı gibi bir unvandan bahsedilmiyor.

<sup>20</sup> Chu-loo Kağan, Ni-li Kağan'ın oğludur, onun ölümünden sonra tahta geçmişti. Annesi Çinli bir prenses olan Chu-loo Kağan'ın ordugâhı eski Wu-sun topraklarında olduğu anlaşılıyor. Egemenliği altında birçok kabile vardı, Töleslerle sık sık kavga ediyordu. Sui Hanedanı döneminde saraya huzura çıkmak için geldiğinde alıkonulmuştu (Sui Shu 1994, 84: 1877-1878).

<sup>21</sup> “Eski Tang Tarihi”nde onun Sui sarayına saygı sunmak için geldiği zaman alıkonulduğu ve halkının amcası She-gui'yi tahta oturttuğu bildirilmektedir (Jiu Tang Shu 1975,194/b: 5180-1581).

<sup>22</sup> İlk başta Tang imparatoru Gao-zu, bu talebe razı gelmemişti. Sonra devlet ricali: “Eğer şimdi onu teslim etmezseniz bir kişiyi korumak için bütün ülkeyi kaybedebiliriz” - diye ısrar edince Chu-loo Kağan'a sarayın iç salo-

- nunda içki partisi verdikten sonra Doğu Türklerin elçilerine teslim etmeye mecbur kaldı. Onlar da Chu-luo Kağan'ı öldürdüler (Jiu Tang Shu 1975, 194/b: 5180).
- 23 “Eski Tang Tarihi”nde Tong Yabgu'nun becerikli ve yiğit biri olduğu, çok sayıda askere sahip olduğu ve Batı Bölgeleri de dahil olmak üzere çeşitli ülkeleri egemenliği altına aldığı bildirilmektedir. Kendi amcası tarafından öldürüldü (Jiu Tang Shu 1975, 194/b: 5181-5182).
- 24 Bu şekilde imparator Gao-zu, kuvvetlerini birleştirerek Doğu Türklerine karşı planlar yapmak için Tong Yabgu'yu cesaretlendirmeye çalışıyordu. Ancak Çin elçileri Xie-li Kağan'ın topraklarından geçemediği için bu evlilik gerçekleşmedi (Jiu Tang Shu 1975, 194/b: 5181).
- 25 Tu-li Kağan, Xie-li Kağan'ın yeğeni, Shi-bi Kağan'ın büyük oğludur. İsmi Shibo-bi'dir. Xie-li Kağan tahta çıktıktan sonra Tu-li Kağan unvanı vererek doğuda birkaç kabilenin yönetimini vermişti. Kendine bağlı halkları keyfi yönettiği için boyların çoğu onu sevmiyordu. Sirtarduşlar, Uygurlar ve Bayırkular beraber ayaklandığında Xie-li Kağan onu isyanı bastırmak için görevlendirdi. Ancak bunda başarısız olunca Tu-li Kağan'ı hapsedirmişti. Bu olay, onların arasının açılmasına sebebiyet verdi (Jiu Tang Shu 1975, 194/a: 5158).
- 26 Batı Türklerinin sınırı doğuda Kuzey Türklerin topraklarına, batıda Lei-zhu-hai (Aral Denizi?), güneyde Kaşgar (Shu-le), güneyde Han-hai'a (Gobi'nin kuzeyi) kadar uzanıyordu. Çin'in başkenti 7000 li kuzeyinde idi. Karaşar (Yan-qi) Devleti'nden çıkıp kuzey batıya doğru yönelerek, 7 günlük yürüyüşün sonunda güney ordugâhına, kuzeye doğru 8 gün yürüyüşün sonunda kuzey ordugâhına varılırdı (Jiu Tang Shu 1975, 194/b: 5179).
- 27 Bu kavimler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Taşağıl 2004.
- 28 Tutuk (du-du), ülke için stratejik önemli bir veya birkaç vilâyetin (zhou) yöneticisi. Tutuklar kendi bölgesinde süvariler ve yaya askerler, onların silahlıları ve iâşe ve ibatesinden sorumludur. Ayrıca kaleler ve sınır karakollarının durumu, hendeklerin kazılması, duvarların örülmesi, yani Tutukluk'taki tüm savunma işlerinden sorumludur. (Rybakov 2009: 450-51). Hucker (1985: 544), du-du kelimesini “commander-in-chief” diye çeviriyor, Taşağıl (2014: 139, not. 600) ise askerî vali olarak vermektedir.
- 29 Tang Hanedanı'nda kurulmuş olan 10 eyâletten biridir. Coğrafi konum olarak Ordos bölgesini, yani Sarı Irmağın bükümünü dediğimiz araziye içine almaktadır.
- 30 He-bei eyâleti, 627'de Tang Hanedanı'nda kurulmuş olan 10 eyâletten biridir. Toprakları şimdiki aynı ismi taşıyan He-bei eyâleti ile aynılık göstermektedir (Malyavkin 1989: 109).
- 31 Long-you eyâleti, Zhen-guan saltanat devresinin 1. yılında (627) kurulmuş-

tur (Malyavkin 1989: 145, not.73). Bu eyâlet, Çin Devleti'nin batı ucunda ve Büyük İpek Yolu güzergâhının üzerinde olduğu için önemli rol oynamaktadır.

32 Güneyde ve doğudaki bağlılık bildiren halklar için kurulan idarî birimleri de eklersek toplam 856 tane “boyunduruk altındaki vilâyet” kurulmuştur (Xin Tang Shu 1975, 43/b: 1120).

33 Tang döneminde vilâyetler (zhou 州) nüfus sayısına göre 3'e bölünüyordu: büyük, orta ve küçük. Her dönemde vilâyetin nüfus sayısı kriterleri de değişiklik gösteriyordu. 20.000-40.000 ve fazlası- büyük, 20.000-25.000 arası ve fazlası -orta, 20.000-30.000 arası ve aşağısı küçük (Rybakov 2009: 457-458).

34 “Eski Tang Tarihi”nde Che-bi Kağan'ın Çin sarayına huzura yolladığı oğlunun ismi An-shuo olarak verilmiştir, daha sonra metinde onun için Xin-li vilâyetinin kurulmasından bahsedilmesi, Ze-man-tuo ve An-shuo'nun aynı şahıs olduğunu düşündürmektedir (Jiu Tang Shu 1975, 194/a: 5166).

35 Taşağıl'ın (2004: 77) Çin kaynaklarına dayanarak verdiği bilgilere göre, 650 yılını takiben Göktürk ülkesi askerî valiliklere bölündüğü zaman Kırgız askerî valiliği de ihdas edilmiştir. Kırgız reisleri, İlteber, askerî vali ve sol istihkâm generali v. s. tayin edilmiştir.

36 Kaynakta Töleslerin 11 boyu olarak Uygur (Hui-he), Bayırku (Ba-ye-gu), Tong-luo, Bugu (Bu-gu), Duo-lan-ge, Se-jie, Ediz (A-die), Ki-pi, İzgil (Sı-jie), Hun, Hu-xie gösterilmektedir. Bu olay hakkında şöyle bilgi verilmiştir: “...imparator [Tai-zong] Ling vilâyetine geldi. Jing-yang'da mola verdi. Töleslerin 11 boyu bağlılıklarını bildirip dilekçe verdiler: “Sirtarduşların (Xueyan-to) Kağanı yüce Hanedana (Tang) hizmet etmiyor. Onun budunu dağıldı ve nereye gittiği bilinmiyor. Her birimize ait topraklar bulunmaktadır ve biz Sirtarduşlara tabi değiliz. Bundan dolayı Göğün Oğluna bağlılığımızı bildirmek istiyoruz ve Majestelerimizin [bizim topraklara] Çinli memurlar tayin etmesini rica ediyoruz” (Jiu Tang Shu juan. 3 [http://www.guoxue.com/shibu/24shi/oldtangsu/jts\\_003.htm](http://www.guoxue.com/shibu/24shi/oldtangsu/jts_003.htm) (Erişim Tarihi: 10.04.2016). Yani, bu sırada onlar büyük ihtimal Doğu Türklerin topraklarının hâkimiyetini elinden tutan Sirtarduşlar'a bağlı idiler.

37 Jiu Tang Shu juan. 3 [http://www.guoxue.com/shibu/24shi/oldtangsu/jts\\_003.htm](http://www.guoxue.com/shibu/24shi/oldtangsu/jts_003.htm) (Erişim Tarihi: 10.04.2016).

38 Türk tarihinde ismi Kürşad olarak bilinmektedir.

## Kaynaklar:

- Biçurin, N. Ya (1951). *Sobraniye Svedenii o Narodah Obitavşih v Sredney Azii v Drevniye Vremena, Moskova.*
- Ganiyev, R. T (2014). “Tanskiy İmparator Tai-zong i Vostoçnyye Tyurki”. *İzvestiya Uralskoğo Federalnoğo Universiteta*, seriya. 2, no. 4. (133):76-85.
- Hucker. Ch (1985). *A Dictionary of Official Titles in İmperial China*, Stanford, California.
- Kafesoğlu, İbrahim (2011). *Asya Türk Devletleri*, Türk Dünyası El Kitabı, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi: 135-201.
- Liu Mau-tsai (1958). *Die Chinesischen Narchichten zur Geschichte der Ost-Türken (T'u-küe)*, 2. cilt. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- \_\_\_\_\_, (2006). *Çin Kaynaklarına Göre Doğu Türkleri*, çev. A. Batur, İstanbul: Selenge Yayınları.
- Lui Xu (1975). *Jiu Tang Shu*, Bei-jing: Zhong-hua-shu-ju.
- Malyavkin, A. G (1989). *Tanskiye Hroniki o Gosudarstvah Tsentralnoy Azii*, Novosibirsk.
- Mori Masao (1967). *Historical studies of the ancient Turkic peoples*. I, Tokyo.
- Ou Yang Xu (1975). *Xin Tang Shu*, Bei-jing: Zhong-hua shu-ju.
- Popova, İ. F (1999). *Politiçeskaya Praktika i İdeologiya Rannetanskoğo Kitaya*, Moskva.
- Pulleyblank, E. G (1952). “A Sogdian Colony in Inner Mongolia”, *T'oung Pao*, vol. 41:317-356.
- Rybakov, V. M (2009). *Tanskaya Byurokratiya, Genezis i Struktura*. I, Sankt-Peterburg
- Sıma, Qian, *Shi Ji*, [Electronic resource], mode of access: <http://www.guoxue.com/shibu/24shi/shiji/sjml.htm>, (Erişim tarihi: 10.04.2016)
- Taşoğul, Ahmet (2004). *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- \_\_\_\_\_, (2014). *Gök-Türkler*, I, II, III, Ankara: Türk Tarihi Kurumu Yayınları.
- Togan, İsenbike vd. (2006). *Eski T'ang Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Wei, Zheng (1994). *Sui Shu*, Bei-jing: Zhong-hua shu-ju.

# Tang Dynasty's Efforts to Take Control of Turkish Territories\*

Gulnar Kara\*\*

## Abstract

The mid VII th century was the peak of the power of the foreign policy of Tang Dynasty in China. Tang Dynasty Emperors, especially Emperor Tai-zong, have concentrated their efforts to galvanize the Chinese control of Central Asia by taking a number of political steps. Turkish Khaganate was weak then because of a number of reasons: long lasting starvation and epidemic diseases, domestic political struggles and tribal rebellions. All these made it easy for the Tang Dynasty to infiltrate into the region. Chinese State defeated Turkish Khagans one after another. This invasion project was realized by the establishment of administrative units called "provinces under yoke" (ji-mi zhou) over the territories of semi-nomadic tribes in the border regions. In this study, the aims, prospects and consequences of these administrative units, which are alleged to have been installed in Turkish territories in the light of the information recorded in the sources named "Tang Dynasty History" (I, II).

## Keywords

Turkish Khaganate, Tang Dynasty, "Provinces Under Yoke", Xie-li Khagan, Ji-mi zhou

---

\* Received: 02 July 2016 - Accepted: 13 July 2016

\*\* Asist. Prof. Dr., Bitlis Eren University, Department of History, Bitlis/ Turkey, gulnarkara06@gmail.co

# Попытки Доминирования Династии Тан На Территориях Тюрков\*

Гулнар КАРА\*\*

## Абстракт

Середина VII века в Китае была периодом, когда династия Тан была сильной во внешней политике. Императоры династии Тан, особенно император Тай-цзун, провели ряд важных политических шагов и стремились укрепить присутствие Китая в Центральной Азии. В то же время ослабление Тюркского Каганата из-за голода и эпидемических заболеваний, внутренних конфликтов между собой продолжающихся в течение многих лет и потеря контроля над независимыми племенами, намного облегчало задачу управителей Танского Китая. Китайское государство, которое один за другим держало победу над тюркскими каганатами, для успешного осуществления оккупационной политики сформировало административные единицы под названием "округа подавления" (ji-mi zhou) в приграничных районах Китая и на территориях кочевых тюркских племен. В Турции эта тема до сих пор не нашла должного освещения. В данной статье анализируются цели династии Тан в создании этих административных единиц, большинство из которых были "созданы" на территории Тюркского Каганата и ее последствия.

## Ключевые слова

Тюркский Каганат, Династия Тан, "Округа подавления", Се-ли Каган, цзими-чжоу.

---

\* Поступило в редакцию: 2 июля 2016 г. - Принято в номер: 13 июля 2016 г.

\*\* ст. преп. д-р., Университет Битлис Эрен, Факультет Естественных и филологических наук, кафедра Истории, Битлис Турция  
gulnarkara06@gmail.com

